

Painovapaus ja pilkkakuvasto -hankkeen loppuraportti, 30.5.2018

Helsingin Sanomain Säätiön rahoittamassa (50 000 euroa) hankkeessa on tarkasteltu painovapauden ja pilkkakuvaston yhteyksiä kahdessa Suomen painovapauden rajoja koetelleessa historiallisessa aineistossa. Pääasiallisina tutkimusaineistoina olivat Pohjanmaan mystikoiden parissa 1700-luvulla levitettyt laittomat käsikirjoitukset ja niiden nostattamat debatit sekä 1900-luvun taitteen varhainen poliittinen pilalehdistö, joka osallistui aktiivisesti uskonnollis-poliittiseen aikalaisskeskusteluun. Tieteellistä hanketta motivoivat uskonnollisen irvailun jännitteet ”tunnustuskuntien välisessä” nyky-Euroopassa sekä painovapausasetuksen 250. juhlavuoden huipennus joulukuussa 2016. Hanketta veti prof. Sari Kivistö (Tampereen yliopisto) ja sen vastuullisena tutkijana työskenteli dos. Päivi Mehtonen.

Hanke käsitteli painovapauden ja satiirisen pilkan kohtaamista kirjallisen, uskonnollisen ja poliittisen kulttuurin kontekstissa: painovapauden kehitystä varhaisessa lehdistössä ja eri ammattikuntien parissa, muuttuvia yleisöjä, uskonnollisen pilkan rajoja ja sen poliittisia vaikutuksia. Yksi keskeinen kysymys oli se, miten pilkka ja polemiikki ovat kehittyneet mediumina ja vaikuttamisen välineinä historiassa, erityisesti 1700-luvun lopun ja 1800-luvun käsikirjoitusjulkaisemisen, painovapauskehityksen ja varhaisimman suomalaisen lehdistön rinnakkaisina verkostoina. Lisäksi olemme laajentaneet alaa yleisemmin 1500-1600-lukujen dissidenttikirjallisuuteen ja polemiikkiin Pohjois-Euroopassa. Painokulttuurin portinvartijoiden hyväksynnän 1800-luvun taitteen molemmin puolin saivat lähinnä oikeaoppinen luterilainen kirjallisuus sekä käytännön elämää palvelevat ohjeistukset ja hallinnon tiedotukset. Käytännöllisyys näkyy myös varhaisimmista suomalaisissa sanomalehdissä. Sen sijaan valtakulttuuria tai uskontoa arvostelevat aatteelliset kirjoitukset levisivät maan alla tekemättä suurta numeroa kopioijien ja suomentajien henkilöllisyydestä. Myös varhaisia pilalehtiä levitettiin 1800-luvun jälkipuolella käsikirjoitettuna vihkosina. Nostamalla esiin myös käsikirjoitusjulkaisemisen ’alakulttuurin’ hanke täydensi kuvaa Suomen varhaisesta julkaisukulttuurista ja lehdistöstä, joihin on perinteisesti luettu vain painettu sana.

Hankkeen jäsenet kartoittivat arkistoissa (Wolfenbüttel, Berliini, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) aineistoja, joilla oli omana aikanaan suuri merkitys mielipiteiden muokkaamisessa eri yhteiskuntaluokissa. Varhaisten mystikkojen käsikirjoitukset muokkasivat Pohjanmaalla kirjallista ja uskonnollista kulttuuria. Pilalehdet taas vaikuttivat 1900-luvun taitteessa niin lukutaidon leviämiseen kuin poliittisiin kehityskulkuihinkin. Vähän tunnetut aineistot sijoittuvat ajankohtiin, jolloin painovapaus muuttui merkittävästi lainsäädännön ja poliittisen sääntelyn tasolla. Sensuroidun aineiston lähestytävyyteen liittyy edelleen paradoksi: huonosti tunnettuna sitä ei ole kokonaisuudessaan digitalisoitu avoimeen käyttöön. Aineiston merkitystä ja laajaa vaikuttavuutta omana aikanaan ei ole osattu asianmukaisesti arvioida. Siksi pilkan poetiikan ja nykyilmiöiden selvittely vertailevan (historiallisen) tekstintutkimuksen keinoin on vaatinut työvoimavaltaista jalkautumista aineistojen luo. Näin tehdessään hanke tuotti sekä yleistajuisina että tieteellisinä julkaisuina ja puheenvuoroina uutta tietoa poliittis-uskonnollisen pilkan keinoista, kuvastosta ja vastaanotosta. Painopiste oli suomalaisen paino- ja omantunnonvapauden kehityksessä ja lehdistön historiassa pääasiassa Ruotsin ja Venäjän vallan alaisuudessa.

Hankkeen tuloksia on esitelty eri foorumeilla, radiohaastatteluissa ja julkaisuissa. Hanke järjesti Tampereen yliopistossa 19.1.2017 tieteellisen symposiumin otsikolla *Freedom, Press and Literature* liittyen painovapauslain 250-vuotisjuhlaan. Symposium toi yhteen ruotsalaisia aate- ja lehdistöhistorian tutkijoita sekä nuoria suomalaisia median ja satiirin tutkijoita. Projektin jäsenet ovat esitelleet tutkimustaan myös muissa konferensseissa ja symposiumeissa (mm. RSA:n konferenssissa New Orleansissa otsikolla ”Shoemakers as Dissident Reformers in Lutheran Germany and Sweden (Finland). Polemics from Both Sides” sekä Tarton yliopistossa).

Projektin yhteistyötahoja ovat olleet kansainvälinen dissidenttikirjallisuutta tutkiva EMoDiR-verkosto (Early Modern Religious Dissidents and Radicals) sekä SKS:n kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelmat. Koska varhaisia toisinajattelun ja sananvapauden edistäjiä olivat usein käsityöläiset, hanke loi yhteyksiä myös ammattisuutarien järjestöihin käsityöläisten satiiris-kirjallisen ja lehdistöhistoriallisen toiminnan selvittämiseksi. Hankkeesta syntyi jatkona mm. käsityöläisten kirjallista toimintaa selvittävä tutkimusalue.

Hankkeeseen liittyen Kivistö opetti keväällä 2018 Tampereen yliopistossa kurssin projektiaiheesta Satiirinen pilalehdistö. Opiskelijat tutustuivat kurssin aikana kattavasti eurooppalaiseen ja kotimaiseen pilalehdistöön, sensuurin historiaan Suomessa sekä aiheenmukaisiin digitaalisiin tietokantoihin, laativat esitelmää ja kirjoittivat loppuesseen valitsemastaan satiiriseen lehdistöön liittyvästä aiheesta.

Hankkeen julkaisuja:

- S. Kivistö & P.M. Mehtonen, ”Painovapaus ja pilkkakuvasto” (yleistajuinen projektin merkitystä pohtiva julkaisu, *Tieteessä tapahtuu* 6/2017).
- Samat, ”Suutareiden kaupunki” (yleistajuinen lehdistöhistoriallinen julkaisu, *Aamulehti* 17.9.2017).
- P.M. Mehtonen, ”Syrjitty naisviisus ja toisinajatteleva käsityöläinen: Böhmeläinen Sofia-kirjallisuus 1780–1830”, *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2017.
- P.M. Mehtonen, ”The Lutheran Underground in the North: Polemics, Politics and Boehmenist mysticism in Sweden and Finland, ca. 1782–1830” (tieteellinen artikkeli, vertaisarvioinnissa).
- P.M. Mehtonen, ”Dissident Topics and State Censorship: The Early Press in Finland 1770–1800” (2017, julkaistaan yleistajuisena artikkelina).
- S. Kivistö & P.M. Mehtonen, ”Literary Shoemakers. Politico-religious dissidents in the early modern period” (tieteellinen artikkeli, vertaisarvioinnissa).

Lisäksi hankkeen tiimoilta on aiemmin julkaistu mm. vertaisarvioidut tieteelliset artikkelit:

- S. Kivistö, ”Uskonnollisen pilkan poetiikkaa 1900-luvun taitteen suomalaisissa pilalehdissä”, *Kalvalaseuran vuosikirja* 2015.
- P. M. Mehtonen, ”Censuren och språkets gränser på 1700-talet. Böhme och de österbottniska mystikernas ordlista”. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 91 (2016), 161–190.